

V Sloveniji kolaboracije ni bilo

Pogovor z dr. Markom Kremžarjem, 2. del

V prejšnjem delu pogovora je beseda tekla o slovenski skupnosti v Argentini. Zdaj pa poglejmo, kako so se odvijali dogodki po tem, ko je bil 3. maja 1945 v Ljubljani sklican parlament v sestavi zadnjih predvojnih volitev, ki je oklical samostojno slovensko državo. Je bilo že takrat čutiti, čigava je zmaga, ali je bilo še upanje? Kako so ljudje začutili, da morajo zapustiti dom? So res mislili, da samo za štirinajst dni?

Pri odgovoru na to vprašanje je prav, da se spomnimo na položaj, kakršen je bil v Evropi zadnje mesece pred koncem druge svetovne vojne. Oktobra leta 1944 sta se Churchill in Stalin domenila, da si bodo, po vojni v Jugoslaviji, Sovjeti in zahodni zavezniki delili vpliv po znanem ključu "50 % - 50 %". Kaj naj bi to pomenilo v praksi, ni takrat vedel nihče in kolikor vemo iz Churchillovih spominov, tudi njemu samemu stvar ni bila jasna. Vsekakor pa je bilo upravičeno upanje, da Jugoslavija ne bo popolnoma prepuščena komunistom. Dolgo smo pričakovali, da se bodo zahodni zavezniki, ki so se takrat borili z Nemci v južni Italiji, izkrcali v Istri in skozi ljubljanska vrata vdrli v Nemčijo. Ta načrt je res podpirala Anglija, ki bi na ta način zagotovila svoj vpliv v povojni Jugoslaviji. Vsa demokratična ilegala v Sloveniji, z domobranci in četniki je računala na to, da se bo ob tej invaziji, ki naj bi odrezala nemške divizije v Italiji od njihove glavnine, pridružila zaveznikom. Kot vemo danes, tega angleškega načrta ameriški predsednik Roosevelt, pod Stalinovim pritiskom, ni podprl. S tem pa je postal naš položaj v Sloveniji resnično kritičen. Jugoslavijo je pri-

čela zasedati s podporo Sovjetov jugoslovanska, to je Titova vojska.

Sklicanje parlamenta na Taboru 3. maja je bilo prvotno predvideno za čas zavezniške invazije, ki je ni bilo. Zadnje dni aprila je bilo menda že vsem jasno, da se bo pred jugoslovansko vojsko, v katero so se že vključili tudi slovenski partizani, treba umakniti. Prvotni načrt o oklicu narodne države Slovenije je bil izpeljan sicer z zamudo, a vendarle v upanju, da bo s tem dejanjem naša politična identiteta bolj razvidna, prav tako kakor tudi politični program slovenskih demokratičnih strank. Do takrat so bile politične in vojaške odločitve demokratičnega tabora v glavnem usklajevane z generalom Mihajlovičem, ki se je ves čas vojne skrival v srbskih gozdovih kot poveljnik kraljevih četnikov in vojni minister legalne jugoslovanske vlade v Londonu.

Naj omenim, da je bil umik prvotno predvidevan na zahod, to je v smer proti Italiji, kjer so bile zavezniške čete razmeroma blizu. Tiste dni so se umikali skozi Slovenijo proti italijanski meji oddelki raznih srbskih četnikov. Ti naj bi skupaj s primorskimi domobranci varovali prehode in ščitili umik slovenskega civilnega prebivalstva in domobrancev. Ko pa se je srbski general Ljotič pri pregledu svojih čet z motorjem smrtno ponesrečil, so njegovi vojaki zapustili položaje in skozi nastalo vrzel so Titove divizije prišle za hrbet ostalim četnikom in primorskim domobrancem, ki so se morali v naglici umakniti. Pot na zahod je bila presekana. Kot edina smer umika je preostala Gorenjska in cesta čez Ljubelj.

To pot je nastopilo nekaj nad osem tisoč civilnih beguncev in okrog trinajst tisoč domobrancev. Vsi niso prišli na Koroško. Novomeški domobranski bataljon pod poveljstvom stotnika Stamenkoviča je zaradi spremembe načrta ostal odrezan od glavnine. Poveljnik jih je na poti proti Ljubljani razpustil v upanju, da se bodo posamič lažje rešili in prišli do zaveznikov.

Seveda si ob umiku ni nihče predstavljal, da odhajamo za vedno. Upali smo, da se za nekaj tednov rešimo revolucionarne anarhije, da pa se bodo kasneje razmere pod vplivom demokratičnih zaveznikov umirile. Zaupanje v zahodne zaveznike, v katerih zmago nismo nikoli dvomili, je bilo neomajno. Danes se morda zdi to naivno, a ne smemo pozabiti, da so večji del vojnih let zavezniki priznavali jugoslovansko vlado v Londonu, v kateri smo tudi mi gledali edino legitimno politično predstavništvo pred zahodnimi zavezniki. Ti so sprva vojaško podpirali le generala Mihajloviča. Vojaško pomoč so zavezniki usmerili k Titu šele zadnje mesece leta 1944, ko je v zasedeni Jugoslaviji že dolgo divjala državljanska vojna. V tej stiski nam potemtakem ni preostalo drugega kot zaupanje, da bomo pri zahodnih zaveznikih našli varstvo in zaslombo pred komunisti.

Danes vemo, da je bilo to upanje utemeljeno. Tako Churchill meseca aprila, kakor maršal Aleksander v začetku maja, sta dala navodila zavezniški vojski, naj nudi varstvo in pomoč beguncem in protititovskim vojaškim oddelkom, ki bi se umaknili iz Jugoslavije. Zakaj se je dogodilo drugače, sem že popisal ob drugi priložnosti (Tretji dan, 1-2, 2006).

Glede na človeško življenje je od vojne preteklo že veliko let. V čem se vaš današnji pogled nanjo razlikuje od tistega pred desetletji? Je vojna že mogoče postaviti v kak kontekst, ki jo osmišlja? Smo se iz nje kot narod kaj naučili?

Čas bo pokazal, kaj smo se, kot narod, iz vojnih izkušenj naučili. Pri tem bi poudaril,

da so vse izkušnje, tudi take, ki pretresejo ves narod, predvsem osebne in da je vsota teh osebnih, zavestnih pa tudi nezavestnih izkušenj to, na kar se nanaša vaše vprašanje.

Množični odziv na referendum o slovenski državni samostojnosti leta 1990 je vsekar znak, da smo v desetletjih vojnega in vojnega trpljenja vendarle zoreli. Stopnja dozorelosti pa bo postala razvidejša iz odločitev, ki so še pred nami. Pri tem bi še posebno opozoril na odločitve, ki zadevajo za nas življenjsko važno demografsko rast.

Ker naj bi odgovarjal o vojni, naj najprej pojasnim svoje prepričanje, da je vojna vedno, to je po svojem bistvu, zlo. Res, da se ji včasih ni mogoče izogniti, zato pa je tem večja odgovornost tistih, ki jo povzročijo.

Mislim, da je med vojno in revolucijo, kot sem ju doživljal, ter pogledi nanjo iz polstoletne perspektive neka razlika. Gre za dva komplementarna pogleda. To, kar sem videl in doživljal, postane lahko pričevanje, kronika, medtem ko postavi čas to konkretno izkušnjo v širši okvir.

Niti svetovna vojna niti revolucija med njo nista razumljivi, če ju ne postavimo v kontekst dobe. Ta pa se po mojem mnenju ni pričela z drugo svetovno vojno. V dvajsetem stoletju vidim enoto, ki se v političnem pogledu pričenja leta 1914 s prvo svetovno vojno in se zaključuje v zadnjem desetletju stoletja s propadom državnih struktur in sistemov, ki jih je ta vojna povzročila oziroma omogočila.

V tem obdobju so zaznamovali Evropo in v manjši meri ves svet trije totalitarizmi, ki so povzročili toliko sovraštva in tako prelivanje krvi, kakor ga svet še ni videl. Vsi trije totalitarni sistemi, komunizem, fašizem in nacizem so imeli kot skupno izhodišče socializem, čeprav z različnimi pristopi in poudarki. Lenin je predstavil leta 1917 svetu marksistični, revolucionarni model socializma, Mussolini je z državnim udarom leta 1922 ustvaril italijansko varianto, Hitler pa leta 1933,

s pomočjo demokratičnih volitev, nemški, nacistični totalitarizem.

Kot totalitarni sistemi so bili vsi trije po svojem bistvu nasprotni demokratičnim idejam in strukturam. Tudi sovraštvo do mono-teističnih ver, in še v posebni meri do krščanstva in judovstva, je bilo skupno komunizmu in nacionalsocializmu, med tem ko je italijanski fašizem pri tem uporabljal drugačno taktiko. Ne manj pomembna lastnost vseh treh totalitarizmov je bila tudi sovraštvo in prezir do malih narodov oziroma do narodnih manjšin. Temeljili so na ideologijah, ki so oboževale silo in množico ter zato prezirale posameznika, osebo, pa tudi skupine, ki so zaradi svojih posebnosti onemogočale zlitje vsega prebivalstva v brezosebno in pokorno maso. V tem oziru je prednjačil Leninov naslednik Stalin s svojimi etničnimi čistkami na Kavkazu, a je imel predvsem v Hitlerju, pa tudi v Mussoliniju kmalu zavzeta posnemovalca. Slovenci smo izkusili take poizkuse 'pretapljanja' in 'izbrisanja' tako pod fašističnim kakor pod nacističnim in pod komunističnim režimom.

Ker so tako Stalin kakor Mussolini in Hitler prezirali ne le demokracijo kot družbeno ureditev, temveč tudi države z demokratično strukturo, so gledali glavno nevarnost za svojo hegemonijo ne toliko v teh državah, ki so bile popolnoma različne od njih, temveč drug v drugem, saj so si bili v svoji brezobzirnosti in načinu vladanja podobni. Tako se je zgodilo, da so zasedli na političnem spektru eni skrajno levo, drugi pa skrajno desno, kar je imelo predvsem v Evropi težke posledice.

Komunisti so vse politične skupine, ki so bile desno od njih, stlačili pod skupni imenovalec fašizma oziroma nacizma. Podobno so nemški nacisti in italijanski fašisti vse svoje nasprotnike skušali izenačiti s komunisti. Na ta način so demokrati iz političnih, katoličani pa iz verskih razlogov, morali zatrjevati enim

in drugim kaj niso, pa pri tem nehote izgubili nekaj identitete, pa tudi iniciative.

Vojne in revolucije dvajsetega stoletja so v veliki meri med seboj povezane. Rusko revolucijo, med prvo svetovno vojno leta 1917, so omogočili Nemci s financiranjem in prevozom Lenina iz emigracije v domovino. Druga svetovna vojna, ki je bila poostreno nadaljevanje prve, se je pričela leta 1939 v znamenju zavezništva med Hitlerjem in Stalinom. Vse komunistične stranke v tedanji Evropi, tudi slovenska, so takrat po Stalinovemu zgledu gledale v Hitlerjevih vojaških uspehih zmago nad kapitalisti in imperialisti. Zato je bila tudi prva 'fronta', ki jo je ustanovila partija ob nemško-italijanski zasedbi Slovenije, imenovana 'protiimperialistična'. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa so se jugoslovanski komunisti zgledovali po Leninu in izrabili vojno za izvedbo revolucije. V tem so se bistveno razlikovali od ostalih evropskih komunističnih strank, ki so ubogale Stalinova navodila, naj čakajo z revolucijo na povojni čas. Sledili pa so slovenski komunisti navodilom Dimitrova, ki je kot glavni tajnik kominterne (komunistične internacionale) naročil leta 1935 vsem partijam sveta, naj za pripravo revolucije uporabljajo metodo 'front'. Na zahodu se je pojavila v predvojnem času na ta način vrsta 'Ljudskih front', pri nas pa je med vojno opravila podobno vlogo tako imenovana 'Osvobodilna fronta'.

Po koncu vojne ter propadu fašističnega in nacističnega totalitarizma so nastopila štiri desetletja mrzle vojne, s katero se je omenjeno obdobje končalo. Vendar je tudi nekrvavi spopad med zahodnimi demokracijami in marksističnimi totalitarizmi, ki se je odvijal na gospodarskem, kulturnem in političnem polju, povzročil globoke pretrese.

Seveda je bil v časih, ko sem vse to pričel doživljati, velik del opisanega okvirnega dogajanja še v razvoju, a ideje, ki so ga usmerjale, so nam bile dobro poznane. Ko pa so

me na cvetno nedeljo zjutraj leta 1941 zbudila nemška letala, ki so obstreljevala Ljubljano, so postale ideje nacizma in fašizma v hipu strašno realne. Prav tako je dobil svojo konkretno obliko v mojem življenju komunizem, ko so proti koncu istega leta pričeli padati na ljubljanskih ulicah pod krogli komunističnih atentatorjev prvi rojaki, konkretni ljudje, ki smo jih poznali. Ti in kasnejši dogodki so po eni strani potrdili naš pogled na vse tri totalitarizme, po drugi pa zaradi svoje neposrednosti pogojili vrsto odločitev, ki so zaznamovale dobo, pa tudi naše življenje.

Kateri so tisti kamni, ki so medvojno dogajanje v Sloveniji tako drastično zapeljali na pot kataklizme?

Prvi kamen je vsekakor napad Nemcev, Italijanov in Madžarov, kar je pomenilo za nas pričetek vojne, pa tudi razkosanost slovenskega ozemlja med tri sovražnike, ki so nas hoteli uničiti. Pri tem naj omenim, da je bila Slovenija edina dežela v Evropi, ki je bila tedaj razkosana med tri okupatorje, pa tudi edina, ki je v času vojne doživela krvavo nasilje vseh treh takratnih totalitarizmov.

Drugi, ne manj usoden kamen pa je bil sklep komunistične partije, po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, da bo izrabila to prilžnost za izvedbo revolucije. Na to dejstvo nekateri danes radi pozabljajo. Po napadu Nemčije na ZSSR, je CK KPS pozval 22. junija vse Slovence v boj pod "genialnim vodstvom delavsko-kmečke Rdeče armade"... in "našega velikega Stalina", medtem ko je *Slovenski poročevalec* "v preciznejšem programu" pravkar preimenovane Protiimperialistične fronte v OF, jasno oznanil, da bo "narodnoosvobodilna vojna obenem tudi ljudska revolucija". Partija je po ustanovitvi svoje Osvobodilne fronte razglasila, da je vsako odporniško gibanje zunaj OF narodna izdaja, ki se kaznuje s smrtjo. V skladu s sklepi tretje seje plenuma OF (16. 9. 1941) je določala za smrt vidne,

zavedne Slovence, tako po deželi kakor na ljubljanskih ulicah. Komunistična partija takrat ni imela več kot tisoč članov. Vprašamo se lahko, s kakšno pravico si je ta politična skupina lastila monopol nad osvobodilnim gibanjem, posebno še ker je bila takrat že ustanovljena demokratična ilegala tradicionalne Slovenske ljudske stranke, Slovenska legija, in so se na podoben način pripravljale na ilegalno delovanje proti okupatorju tudi druge demokratične stranke? Partija je pod okriljem OF takrat pričela moriti svoje politične nasprotnike, predvsem tiste, ki so bili angažirani v demokratični ilegali, z izgovorom, da 'likvidirajo' izdajalce. Umori, opravičevani z lažjo, so postali od takrat razpoznavni znak komunističnega terorja.

Če ne bi bilo komunističnih umorov od jeseni 1941 do maja 1942, ko ni bilo proti njim, OF in partizanom še nobenega oboroženega odpora, bi bila slovenska zgodovina bistveno drugačna. Teh prvih tisoč civilnih žrtev, ki so padle nekatere pod krogli partijske VOS (Varnostne obveščevalne službe), drugi pa po rokah partizanov, je sprožilo odpor, ki se je s časom okrepil in končno prerasel v državljansko vojno. A razlogov zanjo ni iskati kasneje, temveč v prvih v mesecih okupacije, ko smo se znašli demokratični in verni Slovenci med mlinskimi kamni fašizma, nacizma in komunizma.

Kako ocenjujete poskuse uravnoteženja krivde med demokratično in komunistično stranjo: na eni strani kolaboracija, na drugi povojni poboji?

Kar se je zgodilo v preteklosti, je ali uravnovešeno ali pa ni. Naknadno lahko le ugotavljamo, do kake mere se tehnična odgovornost nagiba na eno ali na drugo stran. Uravnovešati preteklost z nategovanjem in prilagajanjem resnice ne bi bilo drugega kot dodajati preteklim krivdam še novo.

Prav tako pa sem prepričan, da je potrebno vedno znova preverjati, če sta obe strani mo-

E. Dolinar: S teboj se zaročim v resnici, glina.

ralne tehtnice obteženi z dejstvi in ali se ni prikradlo med nje tudi kako, sicer 'splošno sprejeto', a vendarle neresnično mnenje.

Že omenjene likvidacije demokratičnih, vernih Slovencev pred ustanovitvijo prve vaške straže, poboji ujetih vaških stražarjev septembra 1943 in končno povojni množični poboji

so dejstvo, ki bremeni le eno stran tehtnice. Celo v primeru, da bi se število žrtev in krivic po prvih spopadih med vaškimi stražarji in kasneje domobranci na eni ter partizani na drugi strani uravnotežilo, ostajajo omenjeni zločini po svoji hladni preračunljivosti in množičnosti brez primere v slovenski zgodovini.

Danes govori velik del rojakov v domovini o 'kolaborantsvu', ki naj bi težilo stran, kateri pripadam, kot o nečem, kar je bilo v preteklosti zagrešeno, primerno obsojeno in o čemer ne kaže izgubljeni besed. Tako so jih učili v vrtcu, v osnovni šoli, pa vse do univerze, tako je zapisano v zgodovinskih knjigah in romanih, starši jih niso učili drugače in celo v cerkvi so o tem radi tiho. In vendar v Sloveniji med vojno ni bilo kolaboracionizma.

Pred vojno ni bilo v Sloveniji nobene demokratične stranke ali skupine, ki bi bila naklonjena nacizmu ali fašizmu, ali ki ne bi gledala v nemškem in italijanskem ekspanzionizmu nevarnosti za slovenski narod. Tudi med okupacijo ni nobena politična stranka podpirala okupatorjev pri iskanju njihovih političnih ali vojaških koristi, kar je sicer bistvo kolaboracije. Demokrati smo živeli v upanju na zmago zahodnih zaveznikov ter videli v okupatorjih sovražnike. To se ni spremenilo niti potem, ko smo bili zaradi obrambe pred domačimi komunisti prisiljeni vzeti od njih orožje.

Ali ni bila kolaboracija že to, da ste vzeli od Italijanov in kasneje od Nemcev orožje?

Na noben način. Tragično je bilo, da so orožje, ki so ga demokrati v ilegali zbirali za odpor proti okupatorju, morali uporabiti nato za obrambo družin in vasi pred partizani. Ker okupatorska oblast ni zavarovala civilnega prebivalstva pred partijskim terorjem, so ljudje zahtevali od njih orožje, da se branijo sami. Ko so orožje prejeli, so ga rabili izključno v ta namen.

Naj osvetlim razmere s primerom iz iste vojne. Ko sta bila Hitler in Stalin še zaveznika, je Sovjetska zveza 30. novembra 1939 z nemško odobritvijo napadla Finsko. Ker so se Finci postavili Sovjetom po robu, se je pričela vojna, ki se je po kratkem premirju nadaljevala, ko je junija leta 1941 Sovjetsko zvezo napadla Nemčija. Tako se je zgodilo, da so

se Finci po sili razmer poslej borili proti Sovjetom z ramo ob rami z nemškimi vojaki, pa jim vendarle ni mogoče očitati kolaboracije z nacisti. Bili so napadeni in so imeli pravico do obrambe.

Tudi slovenski demokrati, in v posebni meri še katoličani, smo bili leta 1941 dvakrat napadeni. Najprej, skupaj z vsemi rojaki po zunanjih sovražnikih, nato pa še s strani partije, ki je sklenila, da prične pod okriljem OF svojo revolucijo. Ta, drugi napad je bil nepričakovan, a je končno povzročil med Slovenci več žrtev kot divjanje okupatorjev. Nanj so demokratični Slovenci odgovorili razmeroma kasno, v maju leta 1942, in še takrat postopoma. Ko pa so se pričeli braniti pred takrat že dobro organiziranimi partizani, so bili prisiljeni poiskati orožje tam, kjer je bilo v danih razmerah edino mogoče.

To odpira kar vrsto novih vprašanj. Najprej, kaj menite, zakaj je med nami tako vztrajno iskanje uravnoveženosti, če je v odgovornosti za medvojna dogajanja taka asimetrija?

Vprašajmo se, kdo išče omenjeno ravnovesje? Vemo, da v času enoumja o čem takem ni bilo govora. Kmalu po pričetku demokratizacije Slovenije pa je bilo slišati iz vrst 'novih demokratov' pa tudi nekaterih katoličanov, naj bi bili za med- in povojne grozote odgovorni 'eni in drugi'. Ta značilna oznaka je bila prvi poizkus 'uravnoveženja' zgodovinske odgovornosti.

Verjetno so nekateri pri tem res mislili, da so našli idealno rešitev za narodovo pomiritev. Izhajali so iz stališča, da so bili partizani 'osvoboditelji', njihovi nasprotniki pa lahko- verni zapeljanci in tako naj bi bila formula, ki bi enačila 'ene in druge', za pobite protikomuniste kar primerna rešitev. O tem, kar se je med vojno v resnici dogajalo, naj ne bi bilo vredno izgubljeni besed, ker je bila uradna, skozi tri generacije vcepljana verzija o NOB in njenih herojih med ljudmi že splo-

šno sprejeta. Zadnja leta, ko se slovenska javnost jasneje zaveda grozote komunističnih povojnih moritev, so dediči revolucije ponovno oživil misel o 'uravnovešanju' odgovornosti. Taka interpretacija zgodovine bi namreč porazdelila zgodovinsko krivdo v enaki meri tako na morilce kot na žrtve.

Tako govorenje in pisanje lahko izvira iz nepoznanja ali iz nespoštovanja zgodovine. Prosti vpliva dolgoletne partijske propagande bi vsaj poštene ljudje lahko opazili, da so bili med vojno 'eni' pripravljeni žrtvovati narod revoluciji, boju za oblast in obrambi Stalinske ZSSR, medtem ko so 'drugi' hoteli obvarovati sebe in domače pred revolucionarnim in kolikor mogoče tudi pred vojnim nasiljem. 'Eni' so oznanjali osvobodilni boj takoj in za vsako ceno, a v resnici napadali in morili 'druge', ki so hoteli doseči isto z manjšimi žrtvami za slovenski narod. 'Eni' so s terorjem in s prevaro uvajali marksistični totalitarizem, 'drugi' so ga kot prepričani demokrati odklanjali, 'eni' so poskušali z vsemi sredstvi uvesti ateizem kot državno 'vero', 'drugi' so hoteli obvarovati svobodo vesti. 'Eni' so prekrili slovensko zemljo z množičnimi grobišči, 'drugi' so v njih zakopani. A čudno, žrtve komunistov so še vedno 'izdajalci' in njihovi morilci so še 'heroji'.

Tudi niso redki rojaki, ki trdijo, na primer, da bi 'drugi', če bi le imeli priložnost, slej ko prej množično pobili svoje nasprotnike, kot so to storili 'prvi'. Taki 'pragmatiki' bi iz varne oddaljenosti radi ostali čistih rok, vzvišeni nad preteklostjo, a kažejo le svojo slepoto za idejno ozadje revolucije. Marksizem je kot 'znanstvena' teorija temeljil na dialektiki sovražstva in nasilja. Česa takega kristjani, kljub svojim osebnim napakam, nismo poznali.

Vprašate, zakaj se zdi, da je med nami taka drža priljubljena? Odgovorov je gotovo več, a eden od njih utegne biti, da je resnica zahtevna in jo zato ljudje radi prikrojijo trenutnim koristim. Zdi se, da pri iskanju umet-

ne, to je neresnične 'zgodovinske uravnoveženosti' nekateri ne uvidijo, da povzroča nerazčiščena preteklost prevlado videza nad realnostjo, kar širi med ljudmi brezbriznost in zastruplja narodu prihodnost.

Načelna drža je v teh časih na slabem glasu, verjetno iz dveh razlogov. Da zastopaš neko stališče moraš biti o njem prepričan, potem pa biti tudi pripravljen, da ga zagovarjaš in braniš. To zahteva nekaj intelektualnega, pa tudi moralnega napora, ki se mu sodobni človek rad izogne. Pri tem verjetno ne pomisli, da je s tem, ko se je 'zaradi ljubelega miru' odpovedal tej ali oni vrednoti, v tem primeru stvarnemu pogledu na zgodovinsko resnico, duhovno okrnil sebe pa tudi svojega sogovornika. Drugi razlog pa utegne biti, da ljudje, ki zavzemajo načelna stališča, delajo to včasih brez potrebne obzirnosti. Resnica je zahtevna tudi do tistega, ki jo zagovarja. Z njenim oznanjanjem ali obrambo naj bi bila neločljivo povezana tudi krepost usmiljenja.

Omenili ste, da so bili med vojno v Sloveniji prav katoličani napadeni še v posebni meri. Zakaj?

Znano je, kako so nacisti po okupaciji pričeli preseljevati rojake. Prvi med njimi so bili katoliški duhovniki, ker so nacisti sovražili vero in ker so gledali v njih naravne voditelje ljudstva. Iz istih razlogov so kmalu nato pričeli moriti in preganjati duhovnike ter vidnejše vernike komunisti. Danes včasih pozabljamo, da so bile marksistične revolucije, kakor režimi tega predznaka povsod po svetu, ne le brezverske, temveč po svojem bistvu veri sovražne in dosledno krvave.

Borbeni ateizem je bil svoje vrste materialistična vera, ki je hotela s silo iztrebiti iz ljudstva vsako sled duhovnosti. Podobno kot so z odpravo osebne lastnine nameravali komunisti odvzeti ljudem samostojnost in samozavest, so jim z uničenjem vere hoteli vzeti

zasidranost v absolutne duhovne vrednote, da bi jih tako lažje spremenili v maso, ki bo voljno sledila vodstvu partijske elite.

In vendar so nekateri katoličani, kot recimo Kocbek, med vojno našli način kako sodelovati s komunistično partijo.

Edvard Kocbek se je pridružil OF s skupino krščanskih socialistov, ki pa so kasneje vstopili v partijo. Na ta način je v organizaciji, ki jo je s trdo roko vodila partija, ostal Kocbek edini viden katoličan, ki je ohranil vero. Za to je moral plačati ceno, ki se mu takrat verjetno ni zdela pretirana, a ni bila majhna.

Kocbek je bil, kakor takrat velik del katoličanov, prepričan, da potrebuje svet močnih socialnih reform. Vendar je pri tem zaupal bolj marksističnim revolucionarnim metodam kot nauku Cerkve. Občudoval je 'vitalno silo' partije in brezobzirnost komunistov pri zasledovanju ciljev. To ga je pripeljalo po eni strani do odobravanja nasilja nad drugačemišlečimi in do opravičevanja političnih umorov, po drugi pa do spora s cerkvenim učiteljstvom, to je s škofom Gregorijem Rožmanom. Njegova drža je kmalu prešla v popolno podrejenost partiji, kateri je služil kot propagandni primer njene 'pluralnosti'.

V komunističnem režimu po vojni je postala za nekatere kristjane, laike in duhovnike, njegova drža, ki je predstavljala kolaboracijo s komunistično partijo, pravi zgled krščanskega pragmatizma. Bil je blizu oblasti, partija, ki je zlivala gnojnico na vso Cerkev, se ga ni dotaknila, v očeh oblasti je bil 'čist' in to je bilo končno edino, kar je za mnoge takrat veljalo. Ker so verniki te vrste verjeli, da bo treba s komunizmom biti v dobrih odnosih naslednjih sto let, če ne več, so sledili njegovemu zgledu, vzporedno pa dosledno obsojali in pomagali blatiti škofa Rožmana.

Vse do danes pa ostaja nepojasnjeno, kako je mislec, ki je odklanjal vsako katoliško or-

ganiziranost, mogel občudovati in podpirati komunistično, partijsko organizacijo, kako da je pripadnik personalizma iskal zavezništva pri hegelijanskih kolektivistih, da je nasprotnik cerkvene avtoritete z odprtimi očmi zašel v najbolj avtoritativen politični sistem, da je iskalec mističnega doživetja hotel doseči izboljšanje družbe s podporo teoretičnih in praktičnih materialistov, kako je mogel pesnik verjeti, da bodo prinesli narodu val življenja revolucionarji, ki so oznanjali razredno sovraštvo in sejali med rojaki smrt.

Kocbekov zgled je potegnil za seboj precej vidnih katoličanov, katerim, kot se zdi, kljub propadu komunizma in jasnosti cerkvenega nauka še vedno ni do tega, da bi našli odgovor na gornja vprašanja ter da bi ocenili iz moralnega in filozofskega vidika takratno, marksizmu naklonjeno stališče nekaterih kristjanov. Morda ostaja zato med nami še toliko miselne megle.

Kaj pravite o neslogi, ki naj bi vladala med katoličani v času pred vojno in med njo?

Poglaviten razkol med katoličani, ki je segel na področje cerkvenega nauka in discipline, je bil ta, o katerem sva pravkar govorila. To je bil pričetek pojava, katerega je doživljala desetletja kasneje pod imenom 'teologija osvoboditve' vesoljna Cerkev, ki ga pa je ta, kot poizkus sodelovanja kristjanov z ateističnim marksizmom, obsodila in zavrnila. Tako je bilo z najvišjega vrha katoliške Cerkve potrjeno stališče, ki ga je v primeru Kocbeka in njegovih somišljenikov pri nas zavzel škof Rožman.

Ostali spori niso bili načelnega značaja. Posebno zadnje čase se nekateri rojaki radi zgražajo nad pomanjkanjem enotnosti med katoliškimi visokošolci v letih pred vojno in deloma med njo. Kot je znano, so bili eni organizirani v akademskem društvu Straža pod vodstvom prof. dr. Lamberta Ehrlicha, drugi, Mladci, pa so bili dijaška oziroma visokošol-

ska veja Katoliške akcije pod vodstvom prof. Ernesta Tomca. Ker so oboji delovali med študenti na univerzi, je prišlo včasih do sporov glede načina dela. Čeprav sta obe skupini sicer soglašali v načelih, sta se razlikovali v organizacijskih in vzgojnih metodah. Ta različnost in celo tekmovalnost sami na sebi nista bili nič slabega, a sta privedli ponekod do osebnih nasprotstev, ki jih med verniki, ki zasledujejo podobne cilje, ne bi smelo biti. Motili pa so navadno ti spori najbolj tiste, ki niso poznali od znotraj nobene od obeh omenjenih skupin, a so si želeli v katoliškem taboru podobno monolitno enotnost, kot so jo občudovali pri komunistih. Imam vtis, da velik del tedanjih in sedanjih kritikov pri presojanju teh pojavov močno pretirava. Spre gledajo, da so oboji, Mladci in Stražarji, brez-pogojno sledili cerkvenemu nauku in se podrejali njenemu vodstvu, da so popolnoma soglašali v pogledih na marksizem in da so na univerzi v debatah s komunisti vedno nastopali enotno. Sicer pa je v Cerkvi različnost pristopov pri apostolskem oziroma javnem delu od nekdanj dobrodošla. Kako naj si drugače razlagamo na stotine redov in karizmatičnih gibanj, ki ob enotnosti nauka iščejo različnih poti? Kar pa je treba seveda obžalovati v teh in vseh podobnih primerih, je pomanjkanje ljubezni, kolikor se je to pokazalo včasih v ostrini nastopov tega ali onega. Vendar spada to na raven osebnih napak in ne kake globlje razcepljenosti.

Naj dodam iz osebne izkušnje, da smo Mladci in Stražarji po vojni na univerzi v Gradcu delovali skupno, imeli ob petkih skupne maše in skupne letne duhovne vaje. Prijateljsko vzdušje med nami je storilo, da je bilo vsako opravičevanje za kako preostro besedo v preteklosti nepotrebno.

Kako razlagate dejstvo, da je od vsega predvojnega katoliškega gibanja, organizacij, kongresov in navidezne gorečnosti ostalo tako malo

ali bolje – nič? Nekateri so mnjenja, da sta tega kriva tudi verska pozunanjenost in triumfalizem med katoličani pred vojno.

Nekaj podobnega sem že slišal pred leti od mlajšega rojaka, ki je bil prepričan, da je poudarjanje duhovnosti med laiki šele sad zadnjega koncila. To seveda ne drži. Na Slovenskem so Marijine kongregacije delovale v tej smeri že pred skoraj sto leti, dobrih deset let pred vojno pa so v tem pogledu globoko zaorale tudi vse veje Katoliške akcije. Upoštevati pa je treba, da je od takrat preteklo že nad pol stoletja, in da je imelo tedaj izražanje vernosti lahko tu in tam drugačne, a nič manj avtentične oblike, kot jih ima danes. Kongresi niso bili le zunanost in organizacije so bile le viden okvir, v katerem so se katoličani vseh stanov lahko usposabljali za apostolat, hkrati pa tudi rasli v osebni pobožnosti. Vsekakor se ne bi upal reči, da je bila takratna verska gorečnost le navidezna. Splošna poklicanost k svetosti, o kateri je govoril pokojni papež Janez Pavel II., je bila ena od vodilnih misli že takratne Katoliške akcije.

Glede mnjenja, da od vsega tega ne bi ostalo nič, pa bi spomnil na dvojje. V duhovnem svetu se nič ne izgubi. Žrtve in trpljenje katoličanov med revolucijo in po njej so zaklad, katerega se sedanja generacija slovenskih vernikov premalo zaveda. A prav množica oseb, ki so med nami izgubile življenje, svobodo ali dom zaradi vere, je tudi dokaz, da krščanstvo teh naših prednikov ni bilo gola zunanost. Suho drevo ne daje takih sadov.

Razlog, zakaj je ostalo od te dobe malo vidnih sadov, pa je več kot jasen. Tako nacizem, ki nas je ogrožal štiri leta, kakor komunizem, ki je po vojni in revoluciji skozi tri generacije obvladoval večji del življenja in mišljenja na Slovenskem, sta bila po svojem bistvu veri sovražna. Hotela sta izbrisati vernost iz duš posameznikov in uničiti Cerkve. Komunizem je imel dovolj časa, ne le

za strahovanje vernikov, ampak tudi, da je prilagodil svojim namenom tako pisanje zgodovine kakor ocenjevanje dela takratnih kristjanov. Svoj namen je dosegal tem lažje, ker so bile priče, ki bi govorile drugače, deloma razkrojene po svetu, deloma pomorjene v Rogu, Hrastniku, Teharjah in po vsej slovenski zemlji, nekatere pa sredi slovenskega enoumja utišane.

Potem ko so množični poboji in preganjanje vernikov nehali biti državna tajnost, je težko razumljivo, da se še kdo v dobri veri sprašuje, kje so sadovi nekdanje vernosti. Ali je res tako težko sprejeti dejstvo, da je naš narod doživljal med revolucijo in v desetletjih po njej krvave in nekrvave 'čistke', ki so prizadele najhuje prav tiste, ki so živeli najglobljo vero in so najbolje poznali veri sovražno jedro komunizma?

Demokratska stran je za to, da bi ne prišlo do narodne katastrofe, zastavila smrt in pregnanstvo tisočev. Nenazadnje tudi svoje dobro ime. Postavljam vam hipotetično vprašanje: ali bi bila slovenska sprava možna, če bi ta stran sklonila glavo, ne glede na resnico priznala vse, kar se ji očita, in prosila za odpuščanje?

Mislim, da bi težko govorili o 'zastavljanju' življenj in pregnanstva. Demokratska stran je vsekakor bila pripravljena na žrtve, tako v odporu proti okupatorjem kakor kasneje v obrambi pred komunisti, a dvomim, da je kdo lahko predvideval strahote, do katerih je pripeljala revolucija. Napadi komunistov so povzročili reakcijo in s tem preusmerili demokratsko ilegalno, ki se je organizirala za boj proti fašistom in nacistom, v obrambo pred revolucionarji, ki so predstavljali takrat zanje neposredno nevarnost. Tudi svojega dobrega imena demokratska stran ni nikoli zastavljala. Dobro ime so ji skušali vzeti njeni nasprotniki in se jim je to do neke mere posrečilo, deloma tudi zato, ker v Sloveniji javno mnenje vse do danes pasivno, ne-

kritično sprejema, kar so skozi desetletja učili lastniki enoumnega medijskega monopola.

Koga naj bi prosili odpuščanja in za kaj? Nekaj takega so sicer že poizkusili pred leti nekateri predstavniki Cerkve, a menim, da bi bilo ob množici žrtev in celo mučencev bolj na mestu javno odpuščanje morilcem, kar je krščanska dolžnost, ne glede na njihovo priznanje krivde in kesanje. Javno je obžaloval krivice, kolikor so jih prizadeli med revolucijo kristjani, že škof Rožman, a to ne pomeni, da bi morala napadena stran prositi odpuščanja napadalce.

Zdaj pa besedo o spravi. Sedanji papež Benedikt nas spominja, da je mir sad resnice. Poravnava med nekdanjimi nasprotniki bo vredna tega imena, ko bo slonela na resnici. Tega ne zahteva le zvestoba žrtvam. Pričati resnico je dolžnost, ki jo imamo vsi, tako do sebe kakor do naših zanamcev. Ti imajo pravico poznati dejstva, ki jim bodo omogočala presoja naš čas. Morda še v večji meri pa so resnice potrebni tisti, ki so v preteklosti krivico prizadevali. Z neresnico o njihovih dejanjih bi jim dajali potuho, da bi lahko preslišali glas vesti, ki vodi k poti kesanja. Kesanje pa, čeprav tiho in skrito, je vzporedno z odpuščanjem edina sprava, ki v resnici drži. Če je iskanje poravnave s pomočjo laži nemoralno za vsakega človeka, je toliko bolj za kristjana, ki ima ime po Njem, ki je sprejel nase sramoto, izgubo dobrega imena, osamljenost, trpljenje in smrt tudi zato, ker je do konca ostal zvest resnici.

Vsi, ki nam je mar slovenski narod, si želimo, da bi prišlo med nami do sprave. Zato kristjani odpuščamo krivice, ki so nam jih prizadeli, in se oproščamo za tiste, ki smo jih povzročili. Ne moremo pa prositi odpuščanja za nekaj, na kar smemo biti ponosni, in sicer da smo prepoznali v komunizmu nevarnost za krščanstvo in za naš narod v času, ko so mu mnogi še nasedali, ter smo se takrat njegovemu nasilju uprli.